

Magyar írók Oroszországról.

Az első nép, melylyel a mai hazájokba beköltözők magyarok érintkeztek, hagyomány szerint, az orosz volt; s az első magyar író, ki ezen hagyományt fenntartotta, Béla király névtelen jegyzője. Könyvének 7. fejezete Susdalba való menetelőket, a 8-ik Rutheniát, a 9-ik a két nép közt szerzett frigyét, a 10. a Kunokat, a 11-ik Galiczia és Lodóméria városait s végre a 12-ik azt ismerteti miképen jöttek e helyekről Pannóniába. A Névtelennek történetírói hitelét egyesek igen nyomós okokkal támadták meg; ethnographiai megjegyzései is zavarosak; úgy látszik azonban, hogy magának a bevándorlásnak útját részint utazók tudósításain, részint pedig a mongolok betörésének irányán indulva jelezte. Ez utóbbiról a roppantúl sujtott nép kétségtelenül hallott valamit s mindenesetre kutatta azt, honnan csapott le reá a veszedelem. De a Névtelen Jegyző korában már fölkeresték egyes utazók az államilag még nem tömörült, sőt épen akkortájban végzetetlen zavaroknak kitett Oroszországot. Ezek közé tartozott szent István király idejében szent Brúnó, ki 1006–7 táján „egész évig hiában, azaz térítői foglalatosság nélkül ülven a magyaroknál, a besenyőkhöz, a pogányok legkegyetlenebb népéhez indult, Rosz-orzágnak vevén az utat. A roszok hatalmas és gazdag fejedelme (I. Vladimir, 980—1015.) egy hónapig tartóztatá vissza, mert a besenyőktől halálnál egyéb nem várna reá.* Ilyen Ottó, magyarországi domonkosrendű barát, ki a III. Honorius pápa által az esztergomi és kalocsai érsektől kért azon „négy őszinte véleményű és irodalomban jártas

* Tudósítását Kelet-Európa több népéhez tett térítő utazásáról s különösen Magyarország akkori állapotáról, II. Henrikhez intézte. L. Árpádkori Új okmánytár, I. 163–5.

egyén“ közé tartozhatott, kiknek föladata az volt, hogy „egyik tengertől a másikig terjeszszék a hitet.“¹ S ő Oroszországon át el is jutott Nagy-Magyarországba, honnan visszatérve, halálos ágyán buzdította szerzetes társait, köztük Juliánt az otthagytott magyarok fölkeresésére. Újabban² Vámbéry Ármin kétségbe vonta azt, hogy Juliánnak ez utazása valóban megtörtént s adatait, melyeket orosz, perzsa stb. útleírásokkal ellenőriz, azzal czáfolgatja, hogy Julián az egyes útszakaszokat viszonylag a rendesnél sokkal nagyobb idő alatt tette meg, hogy a földrajzi fogalmakat többször felcseréli, hogy csak öt új földrajzi nevet jegyzett meg magának s főképen pedig azzal, hogy Nagy-Magyarországban magyar nővel találkozott. Mások ellenben — pl. Hunfalvy Pál és Szabó Károly hiteles elbeszélőnek tartják őt. Az utóbbi magyar fordításban is kiadta Julián útleírását.³ E szerint Julián és társai 1237-ben Konstantinápolyba mentek s ott hajóra szállva, a Fekete-Tengeren 33 napig való hányattatás után szárazon folytatták útjukat; beszélnek egy görög vallású fejedelemről, kinek 100 felesége van; az alánoknak apró fejedelemségekre oszlott országáról, hol a nép fegyverben arat. A sok nélkülözést megunva, innen két szerzetes visszatért; Julián és Bernát azonban tovább ment s egy nagy pusztaságon keresztül 32 napig való bolyongás után Bunda városába ért. A mohammedánok nem eresztvén be őket, a hidegben szabad ég alatt koldulással kellett tengetniük életüket. Bernát meghalván, Julián egy dervis szolgálatába állott s vele Nagy-Bolgárországba ment, hol gazdag városokat, de pogány népet talált. Itt egy magyar nő igazította őt útba a magyarok földje felé, hova két nap mulva el is jutott. Az Etil folyónál lakó ezen nép nem bálványimádó; földmiveléssel foglalkozik, eledele ló- és farkashús, itala lótej; lova és fegyvere sok, ő maga oly vitéz, hogy a szomszéd tatárokat is legyőzte stb. Julián más rövidebb úton szent Iván napján indult el és karácsony másodnapján ért haza. — IV. Incze már 1253-ban viszont szintén küldött döméseket a kuňokhoz és ázsiai magyarokhoz,⁴ ezeknek kedvéért Oroszország déli részét is a földrajzi kutatások körébe vonván.

Tehát már a XIII. század első felében két magyar expedícióval találkozunk Oroszország földjén, melynek déli része századokon át szolgált hazául őseinknek s melyet azután többször kerestek föl

¹ U.-o., I. 163—5.

² A magyar akadémia I. osztályában 1882. február 20-án tartott felolvasásában.

³ Rogerins siralmas énekének függelékében. Pest, 1860.

⁴ Árpádkori Új Okmánytár, II. 238—240.

ellenségesen.¹ Az előbbi körülmény valami 40—50 évvel ezelőtt egyes magyar tudósokat azon föltevésre indított, hogy még az orosz birodalom alapítását is magyaroknak tulajdonítsák. Horváth István például az orosz népet a magyarral egynek tekintvén, a görög írókra hivatkozik, kik a szlávokétól különböző nyelvet beszélő orosz népet a scythák közé sorolják — mint a magyarokat, besenyőket és kunokat. Magyar-nyelvűségök, úgymond, annál kétségtelenebb, mert „még ma is lakik hazánkban egy magyar nyelvet beszélő s tótul (!) nem tudó nép, mely magát orosz-magyarnak nevezi.“ Felfogása ellen Jerney János szállt síkra² — s azon körülményre utalva, hogy az egykorú írók sokféleképen hitták az oroszokat (scythák, tauroscythák, turkok, barangok, warágok, kumánok, kazarok, normannok, madsusok stb. nemzetének), elhamarkodott dolognak tart e kérdésben minden positiv állítást, midőn még csak véleményadás foroghat szóban. Valóban, a XIX. század első felében még alig voltunk alaposabban tájékoztatva a hatalmas szomszéd nemzetiségére nézve, mint a XVII-ikben, mikor Lisznyay Pál azt írta a magyarországi jászokról, hogy azok „eredetökre nézve oroszok és így tótok voltak.“³

De ha egyes balvélemények századok folytán sem oszlohattak is el, a magyarok és a különben azon idő szerint elnyomott oroszok közt időről időre mégis megújult az összeköttetés. Mindenki gyaníthatja, hogy akkor, midőn a földrajz ismeretének gyümölse még éretlenül lógott a tudás fáján, eleink a leggyermekesebb fogalmakat táplálhatták Oroszországról. A kereskedelem különben is csak a határos tartományok némely pontjára szorítkozván Magyarország felől az egész roppant birodalmat áthasító kereskedelmi utak nem képződhettek.⁴ Csatározásokról többször hallunk, mint hadjáratokról; pedig ezek nagyon alkalmasak arra, hogy egyik nép a másiknak földjéről jobban értesüljön. A harcias viszonyok különben a követjárásokat is föltételezik; azonban csak Mátyás király korából maradt fenn egy Oroszországba menő követségnek földrajzilag is érdekes tudósítása. Mátyás 1488-ban Iván de á k o t küldte III Vasziljevics Ivánhoz, ennek követével, Kuzminski Fedeczcel

¹ Az erre vonatkozó adatokat »Az oroszok hazánk történetében« című füzetemben (Nagyvárad, 1877.) állítottam össze.

² Tudomány-Tár, 1840. — VIII. 227—245. és 259—271. ll.

³ Magyarok Cronicája. (Debreczen, 1692.) — 25 l.

⁴ Az Anjouk idejéből a magyar-lengyel-orosz kereskedelemről érdekes adatokat közöl Dr. Thallóczy Lajos. (Utazás a Levántában Budapest, 1882. — 84. lap).

együtt. A czár a követ visszatérésével egyidejűleg többi közt így írt Mátyásnak:¹ „A te embered Iván deák minálunk a német föld felé kéredzett és mi őt el is bocsátottuk és vele küldtük a magunk emberét, keresztül kísérfni őt a liflandi földön a tengerig; és meghagyást küldtünk emberünk által egy liflandi némethez, hogy a te emberedet Ivánt ültesse hajóra és a tengeren szállítsa Lübeckbe vagy valami más helyre, a hova szándékozik a te embered, Iván. És hozzád a magunk emberét küldtük a te embereddel együtt ezen az úton, azért, mert a mint beszélík, a tenger mellett a mi közös ellenségünk Kázmér lengyel király által elfoglalt földek vannak és a mi emberünknek a te embereddel együtt lehetetlen lett volna ezen az úton hozzád jutni. És midőn a te embered Iván mondta nekünk, hogy a mi emberünknek vele együtt nem lehet ezen a földön átjutni, mi egyenesen Mengiliráj krimi czárhoz és Volosszk vajdához akartuk emberedet bocsátani és a mi emberünket is vele együtt küldeni, de azon időben az út nem volt biztos; és a te embered nem akarta bevárni, hogy mi — az útra felkészítve — a mi emberünket vele együtt küldjük hozzád.“ Úgy látszik, ezen követség volt az, melynek czéljául a hagyomány² azt tartja, hogy Mátyás azon Magyaroknak visszahívására küldte el, kik — orosz kereskedők állítása szerint — a Don eredete táján laknak. De más adatra is támaszkodhatott Mátyás. Ugyanis egy veronai ember a Don eredetéig (valószínűleg csak a Volgáig, de bizonyosan nem annak forrásáig) jutván, ott magyarul beszélő népre talált. Hazajöven, értesítette erről Pius pápát (Aeneas Sylviust) és Szent-Ferencz rendjebeli papokat kért maga mellé, hogy velök a pogány magyarokat megtéríthesse; a moszkvai nagyfejedelem azonban, ki a görög egyházhöz szított, nem tűrvén, hogy az ázsiai magyarok a római egyházzal egyesüljenek, nem eresztette őket oda.³ Thuróczy különben, ki ez adatot fenntartotta, több fejezetben szól Rutheniáról, illetőleg a magyaroknak korábbi lakóhelyeiről stb.

Más krónikai íróink sem voltak még tisztában Oroszország földével, melynek szellemei meghódítója — Kronos szerint⁴ — Herberstein Zsigmond volt (szül. 1486. aug. 23-án Wippach-

¹ Magyar nyelvre fordítva először közlé Géresi Kálmán. (Századok, 1879. — 247. lap).

² Bonfin Dec I. L. II.

³ Thuróczy, Chronica Hungarorum, P. I. C. IX. (Schwandtner, Scriptoros, I. 69. lap).

⁴ Die beiden geistigen Eroberer Russlands. Grác, 1879. Herbersteint és Schlözert érti.

ban, Krajnában mh. 1566. május 28-án Bécsben.) Ő már 1506-ban járt hazánkban, mint a császár követe s 1515-ben résztvett a fejedelmek bécsi kongressusán is, hol szintén sok magyar úrral volt alkalma találkoznia. 1517. márcz. indult először Oroszországba s ápr. 4-én már Novgorodban, ápr. 18-án pedig Moszkvában pihent meg. 1517. nov. 16. búcsúkihallgatáson fogadtatván, 1518. márcz. már személyesen tehetett jelentést császáranak, ki őt ezután nemsokkal Magyarországra küldte követül, hol összesen 42-szer fordult meg. Másodszer 1526-ban járt az oroszoknál s 1549-ben jelent meg Moscoviája, mely egészen új világot vetett Oroszországra.¹

Herberstein szerint az oroszok Jáfet ivadékai és szlavónok, kik azelőtt a mai Magyarország területén laktak, mint noriak. Magáról az országról csak hazatértének elbeszélése közben emlékszik meg bővebben. Egész külön fejezetet szán a Pecsora, Jugaria és Oby-folyam felé vezető út leírására. Ösmerteti a jugrokat, vagy — a hogy az oroszok nevezik — juhrokat is. „Ez azon Juharia, melyből a magyarok kivándoroltak, hogy Pannoniát vagy Magyarországot és Európának több más országát Attila alatt elfoglalják. Azért az oroszok ma is nagyon dicsekesznek vele, hogy alattvalóik hajdan Európa nagyobb részén uralkodtak.“ Mikor Muszkaországban először volt követ, hogy a moszkvai fejedelemnek Litvániára való jogát bizonyíttassák, azt beszélték neki, hogy a juhrok, a nagyfejedelelem alattvalói, egykor Moszkvában laktak és a Maeotis tavánál tanyáztak, azután pedig elfoglalták a Duna mellett levő Pannoniát s még most is Ungároknak nevezik őket. Majd meghódították Morvát és Lengyelországot is. Buda is Attila testvérétől kapta nevét. „Mondják hogy a juharok nyelve ma is egy a magyarokéval. Azt azonban nem tudom, igaz-e ez, vagy sem. Mert akármilyen gondosan kerestem is, senkit sem kaphattam meg azon országból, kivel a magyar nyelvben teljesen járatos szolgám, beszélhetett volna.“ A juhrok a fejedelemnek bőrrel adóznak. Az oczeán partján gyűjtött gyöngyeiket és drágaköveiket Moszkvában adják el, stb.²

Ez alapvető s ránk nézve — minthogy hazatérésének leírásában hazánkról különösebben is megemlékezik — fontos munkán kívül ugyanazon XVI. század első feléből Miechow és Reichersdorf könyve érdemel említést. Az első a két Sarmatiáról

¹ Moscoviter wunderbare Historien. Bazel, 1563. (Latin eredetijét nem ösmerem.)

² U. o., a XCIII. lapon.

szól* és Thurzó Szaniszlónak, a híres olmuézi püspöknek van ajánlva. A középkor ethnographiai felfogására nézve jellemzően magyaráztatja, hogy a Pannonia szlávjait legyőző magyarok vagyis juhrok Scythiának Juhra nevü vidékéről valók. A magyarországi és a scythiai juhrok azonegy nyelven és kiejtéssel beszélnek. A szittyaföldiek azonban bálványimádók és műveletlenek. A legéjszakibb Juhrában nincsenek sem igen magas, sem oly meghághatatlan hegyek, mint pl. az Olaszországot környező Alpok vagy a szarmát hegyek (Kárpátok.) Sűrű erdővel borított és jól járható, közepes magasságu, köves és sziklás hegyek vannak ott, a minők egyáltalán előfordulnak a föld északi végén, az északi oceán körül. „És tudd meg — folytatja, — hogy az éjszaki oceánból a muszkák nyelvén morsznak nevezett bizonyos halak felszöknek a tengert környező hegyek csúcsára, hol fogaikat dörzsölgetvén, magukat fölhágtukban fölkasztják úgy, hogy a hegy csúcsáról lefelé a másik oldalra fordulnak és hanyatlanak le; ekkor megfogják őket a juhrok és az északnak más lakói s igen súlyos fogaikat Muszkaországba, majd pedig a törökökhöz és tatárokhöz küldik. Ezekből kardmarkolatokat, fogókat és késnyeleket csinálnak.“ A riphaeiek és hyperbólok valóságban nincsenek sem Muszkaországban sem akárhol máshol; és ha majd minden cosmograph azt állítja, hogy a Tanais, az Edel vagy Volha, Dzvina nagy folyók a mondott hegyekből erednek, csak soha nem látott mesedolgokat terjesztenek. Muszkaország legnagyobb folyói, a Tanaisz és Volha, lapályos és mocsaras, ligetes, hegyekkel nem borított földről erednek. A juhrok Scythia Juhrájában nem művelnek földet, nem vetnek, kenyerök, boruk és sörük nincs, erdőben és föld alatti üregekben nyomorognak s halakkal és vadállatok húsával táplálkoznak, melyeknek nagy bővében vannak; vizet isznak, farkas, szarvas, róka és más állatok bőrével ruházkodnak. Mint tehát Hippocrates „de regionibus“ mondja, nyomorult a sarkvidék s annak levegője és vize. A muszka herczegnek hódolnak s neki adó fejében czoboly-, nyest- stb. bőrt adóznak, mivel egyébök nincs. Néhány híres földrajz- és történetíró az északi tenger mellékét igen mérsékelt éghajlatunak mondja, hol a hőmérsék és enyhe lég következtében boldogan és igen jól élnek. Mese az egész; folytonos hideget kell szenvedniök; a téli napéjgyenkor örökös a telök, nyári napéjgyen alkalmá-

* Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europana Augsbürg, 1518. — 4. r. 58. lap. Ujra a Münster-féle Novus orbisban (Bázel, 1532 a 482—531. lapon.) Mindkettőt használtam.

val pedig egyre s mintegy ellankadva látják a napot. Juhában s az éjszaki vidékeken nem bányásznak aranyat, ezüstöt és más ásványt. S nem való, hogy ott griffek és nagy madarak volnának, melyek az általuk feltalált aranyat kiaknázzák. A régi szerzők ellenében állítja, hogy griffek valóságban nincsenek sem ott északon, sem a föld más részén. Van azonban egy madarak, mely farkával és kiterjesztett szárnyaival együtt nagyobb a sasnál s melyet a muszkák kiczothnak, a mi embereink pedig Byalozornak hínak (fényes fehér, mert hasa felé igen fehér.) Éjszokon nincsenek csodás emberek t. i. egyszeműek, kétfejűek, kutyafejűek stb., hanem hozzánk hasonlók azok, kik ritkán, elszórtan és csekély számban tanyáznak ott és a nagy hideg miatt jobbára ólomszínűek. „Ezek igazak s a ki ezeket írta, igazat írt; s tudjuk, mivel igaz bizonyosság van rá.“ Végül megjegyzi, hogy Oroszországba a bort Magyar-, Moldva-, Oláh- és Görögországból viszik be.¹

A másik író a szebeni születésű Reichersdorff György, ki Mária királyné, majd Ferdinánd titkára s végre Erdély kincstartója volt. Moldvát Ferdinánd parancsára írta le s Broniovus Mártonnak Tatárországról írt könyvével együtt délnyugati Oroszország viszonyairól tájékoztat bennünket.²

Talán magyar ember azon Fabri János is (1470—1541.), ki — mint Bécs püspöke — orosz követek előadásai nyomán az oroszok vallásáról értekezett Ferdinánd főherceghez intézett előterjesztésében,³ mely 1525-ben Tübingában nyomtatásban is megjelent — s főképp Wlasz orosz tolmács elbeszélésére építi adatait.

Magyar nyelven tudtomra egy 1555. táján, talán Zay Ferencz által Konstantinápolyból írt levél emlékezik meg róluk először. „Mostan — írja többi közt — az muszkvai herceg és az orosz urak, kik egymással szomszédosok és atyafiasok, nagy hadat indítottak az tatárokra, kiket indítottak fel az cserkeszek és az mongorliak. — — Immár azt mondják, hogy nem messze ért az eleji az hadnak Kaspához, ki török császáré; egy szandzsákság, ki nem messze ahhoz, a hol az Duna a tengerben esik“ stb.⁴

A későbbi utazók közül Decsi Czimor János, és Tectander

¹ A Münster-féle kiadásban az 508—9. és 515. lapon.

² Transsilvaniae ac Moldaviae aliarumque vicinarum regionum succincta descriptio. 2 térképpel, Bécs, 1550. Legutóbb kiadta Schwandtner, I. 778—810. 1)

³ Bestushew-Rjumin: Geschichte Russlands. Übers. v. Dr. Th. Schiemann. (Mítav, 1877. — I. 129.)

⁴ Közlí Thaly Kálmán. Történelmi Tár, 1878. — 188—9. 1.

György, Kakas István íródeákja tűnik ki. Decsi Baranyamegyében 1560 táján született; mint az erdélyi fejedelem tanácsosa, Bethlen Farkas fiát Moldván, Orosz-, Lengyel-, Porosországon, Pommeránián és Brandenburgon át Wittembergbe kísérte, hol 1587-ben „Hodoeporicon“ czímmel versekben énekelte meg ezen útját. Könyve nagy ritkaság, úgy, hogy azt Magyar Historiájának kiadója, Toldy Ferencz maga sem láthatta.¹ Ez utóbbiban csak egy rövid fejezet van az oroszországi tatárokról,² de ebben is sok a naiv értesülés; pl. hogy a tatárok „religionem cum Turcis communem habent“ s mindjárt erre pár sorral alább: „Vagos et veneficos colunt, daemones in idolis responsa reddentes adorant;“ hogy nem irtóznak az ellenség vérét úgy inni, mint a vizet, stb. A magyar ruhában tatár divatot gyanítók számára érdekes azon megjegyzése, hogy a tatárok öltözete térdig érő fekete ruha, mely sem a kart, sem a hátat, sem a mellet s a test egyéb részét egész a köldökig nem fedezi. — Decsi 1603. táján hunyt el.

Zalánkemeni Kakas István mint II. Rudolfnak követe utazott Abbasz perzsa sahhoz, hogy ezt a török ellen a császárral való szövetségre bírja. Titkárával, Tectander von der Jabel nevű szász íjjúval, ki utóbb ez utazást leírta, 1602. aug. 27. indult el Prágából s Boroszlón, Krakkón, Varsón, Grodnón, Vilnán, Minszken és Orkhán át nov. 9. Moszkába érkezett, hol több hétig maradt. Tectander fölhasználta az alkalmat, hogy leírja az orosz szokásokat és magát a fővárost. Moszkából Nisni-Novgorodon át Kazánba ment, melyet Boroszlóhoz hasonlított. Majd a vad és bárátságatlan cseremiszek földjén tartózkodott és pedig hosszasan, mert karácsonykor ért oda és csak májusban indult lefelé a Volgán, melyen Szariczint érintve — 1603. május 27. jutott el Asztrakhánba, a nogaji tatárokhoz. Julius 22-én szállt hajóra a társaság és 31 napi hányatás után a Kaspi-Tengeren át Lengerudba, Perzsiába érkezett. Kakas Lahidsauban okt. 25. elhunyván, megbízatását Tectander teljesítette s azután a Kaukázuson át a Kaspi-Tenger partjain Asztrakhánba, onnan pedig az előbbi úton ért haza. Viszontagságait „Iter Persicum“ czímmel 1609-ben térkép kíséretében bocsátotta közre.³

¹ Baranyai Decsi János Magyar Historiája, 1592–1598. (Kiadta Toldy Pest, 1866. — VIII. lap.

² De Tartarorum origine ac moribus. U. o. a 112–116. lapon.

³ Újra kiadta Scheffer K. Párizs, 1879.) Címe; Iter persicum ou Description du Voyage en Perse entrepris en 1602 par Étienne Kakasch de Zalánkemeny. Relation redigée en allemand et présentée à l'empereur par Georges Tectander von der Jabel. A Földrajzi közlemények 1879. évi folyamában dr. Erődi Béla (a 161–171. lapon) bőven s igen érdekesen ösmertette.

Akármily kapós volt is Tectander könyve, nem javította a magyarok véleményét az oroszokról. Zrinyi Miklós kutatván, mely külföldi nemzetnek barátságára számíthatna hazánk, ezt írja róluk¹ „Muszkát nem számlálom, mert álomhoz hasonló discursus volna inkább, hogysen valósághoz; noha tudom, micsodás reménységeket csináltak magukra, de — — sem remélhetjük, sem nem kívánhatjuk. Az ő országuk messze, az ő népök goromba, az ő hadakozásuk semmirekellő, vitézségük nevetséges, politikájok ostoba, birodalmuk tyrannis; kinek kelljen hát az ő segítségök?”⁴

XVIII. századbéli irodalmunk sem igen volt termékeny az Oroszországról való ösmereteknek közlésében. Nagy Péter czár uralkodásának idejében, 1716-ban, Turkolyi Sámuel orosz szolgálatba állván, 1722-ben és 1725-ben részt vett a perzsák ellen folytatott hadjáratban s Asztrakhánból, hol Péter czár Magyarországból vitt szőlővesszőket ültetett el, 1725. ápr. 10. Szikszóra ezeket írta haza³: „Én ezen országban tudakoztam, hol laktak magyarok? Lakóhelyökre ráakadtam; laktak pedig a Volga vize mellett igen füvenyes és erdőtlen helyen, azouban szép házakban, mivel a földben ma is olyan kályhadarabokat (talán mázos téglákat) találtak, a miből nálunk új keresztény-korsókat csinálnak, tégláik pedig igen szélesek és szépek; melyekből megismerhethi, hogy derék házakban laktak. A magyarok királya pedig Kúma nevű folyóvíz mellett lakott, melynek pálotái ugyan rongyosok, de ma is fennállnak és az azon falu helyét — ittvaló pogány nyelven — Magyaroknak híjják.⁴ Még a Rákoczy szabadságharcz alatt járt Bay Bessarábiában, Rádai pedig Benderben. Bay Mihály és Pápai Gáspár 1705. nov. 23. Kovásiról (Kővárvidékéről) kelt útra a tátarokhoz: decz. 12. Jassyban, 26-án Galaczon, 30-án Babában (Dobrudsa) pihentek meg. Január 5-én Tulcsán, másnap már Bessarábiában voltak s január 12-én átkeltek a Dnieszteren. Végre január 27. a Khán székhelyére Bakcsiszerájba értek, honnan márczius 8. „rettenetes rút fergetegben“ indultak haza s június 6. érkeztek

¹ Az török afium ellen való orvosság. Összes munkái. (Pert, 1853. — 373. hasáb)

² Csak jegyzetképen emlitem meg, hogy b. Borgsdorf Ernő Frigyes es. főmérnöknek 1699-ben „Relation von Moscorien“ címmel saját tapasztalatainak nyomán két könyvben írt művét kéziratban a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (in 4°, fol. 172) őrzi.

³ Tudomány-tár, 1843. — XII. kötet. 75—76. l.

⁴ Korb János ez időtájtban viszont azt írta (Diarium itineris in Moscoviam. Bécs, év nélkül), hogy Moszkva körül a magyarhoz hasonló ruha divatozik (Tudomány-tár, 1840. — VIII., 234.)

g.)

10a)

10b)

t

Érsek-Ujvárra. E nagyérdékű itinerariumot Thaly Kálmán adta ki először.¹

1 A.) Ráday Pál többször járt a mai Oroszországban; így pl. 1709-ben XII. Károlynál Benderben, hova okt. 17. Husztról indult el s nov. 17. érkezett meg. Diplomatai működése mellett az ethnographiai dolgok iránt is érdeklődött; a Bender mellett levő Kausant pl. nov. 21. meglátogatta, hogy tatár várost láthasson. „Ugy tapasztaltam, hogy azon várost nem is a tatárok, hanem a keresztyények és kiváltképen örmény kereskedők és zsidók ott való lakasukkal tették városnak. Ott láttam legelőször tevéket szekérben, járomban és oly nagy kecsgehalakat, melyeknek hossza 6 arasznyi volt, vastagsága harmadfél.“ Nov. 28. két biharmegyei rabasszounyal is beszélt Benderben. — Decz. 6-án egy magyar pappal találkozott, ki Rákoczi megbízatásából 4 év óta működött a csöbör-csöki magyarok közt. A napló decz. 15. befejezetlenül maradt.²

1 B.) Zöld Péter székely kath. pap 1766-ban szintén meglátogatta a bessarábiai magyarokat³, azonban nagy részletekbe kellene mennem, ha a tatárszéleken tett ily apróbb látogatásokat is följegyezném, s azon vidékeket a magyarok akkortájt különben sem annyira az oroszok, mint inkább a tatárok kedvéért keresték föl.

2 B.) Oroszországról az első rendszeresebb leírást magyar nyelven Bertalanffy Pál közölte.⁴ Nagy-Russziának vagy Moszkaország-nak szélességét Aziáig 300 német mértföldre, hosszát pedig északról délíg 380-ra becsülte. Négy részre oszlik ez ország: napnyugati, keleti, továbbá moszkvai Tatárországra és moszkvai Lapponiára. Részletesen felsorolja ezen négy résznek 39 tartományát, nevezetesebb városaikkal együtt. Novaja-Zemljánál még nem tudja bizonyosan, nem függ-e az össze Szibériával. Elmondja Muszkaország történetét s abban a hitben van, hogy azt a „dalmátiai vagyis horvát“ Russus 550. táján alapította. Ismerteti a kormányt, hadsereget, vallást, termékenységet és végre a népet. Az utóbbit ennyiben: „Moscoviának a népe erős testű, középszerű termetű, rövid szárú, de gyors futású, vad s kegyetlen erkölcsű, tudományutáló, erős italt szerető, ocsmány s visszafordult bujaságra hajlandó; e felett a sok dohányozásnak miatta 1634. eszt. törvényvel végez-

¹ Századok, 1873. — 538—552. és 603—618. l.

² Kiadta Jerney János. (Tudomány-tár, 1841. —IX. 117-123.)

³ Tudom. Gyűjtemény, 1821. IV. 126. Turkoli Mihály is azt írta Asterabadból (Perzsiából) Orosz Zsigmondhoz 1757. intézett levelében, hogy »Krimben a tatár kán védelme alatt két magyar falu van, melyekben magyarul beszélnek« s hogy ő volt is azokban. (Tudom. Gyűjt. 1821. IV. 125.)

⁴ Világnak Két rendbeli Rövid Ismerete. (Nagyszombat, 1757. — 649—

tetett el az, hogy vagy verességgel, vagy az orra elejének elmet-
szésével büntetődjék, a ki a dohányzásban kapatik. A külső ruhája
a moscoviai népnek egy hosszú dolmány, vagy selyemből, vagyis
pamutból, a mint kinek-kinek értéke hozza.“ Egyébiránt Bertal-
anffy könyvének értékesebb része kétségkívül az, a mit más mű-
vekből kompillált; a mit saját fejből írt, az nem igen tarthat
számot elismerésünkre; pl. hogy a Szamos mellett fekvő Arad-
vármegyének egyik erős helye Gyula. Becesebb lehet ennél Bél
Mátyásnak „De Russia“ czímmel állítólag a nemzeti muzeumban
őrzött példánya; melyre hivatkozik ugyan Bélnek derék életírója,¹
melyre nézve azonban azon választ kaptam, hogy ott csak az
illyrekről, albánokról stb. van szó.

Mint utazó is hírt szerzett magának gróf Benyovszky
Mór (szül. Verbón, 1741, mh. 1786. Madagaskárban.) Itt csak any-
nyiban kell róla tudomást vennünk, hogy részt vevén a lengyelek-
nek az oroszok ellen vívott harczaiban, 1769. május 20-kán az
utóbbiaknak foglya lett. Mint ilyen érkezett aug. 4-kén Kiebbe s
onnan Kazánba, hol összeesküvést szőtt, de nov. 7-kén, midőn el-
akarták fogni, sikerült megszöknie s nov. 19-kén Pétervárra jut-
nia. Itt azonban 21-kén ismét elfogták és Szibériába való szám-
űzetésre ítélték. Deczember 4-kén kezdte meg útját Kamesatka
felé s 1770. január 20-kán érkezett Tobolskba. Ennek leírásával
kezdi meg szibériai naplóját, melyben 1771. május 11-kén a bol-
sereczki kikötőből való elindulásáig, saját élete körülményeinek elő-
adásán kívül ázsiai Oroszországról is sok érdekeseket beszél el
összesen 29 fejezetben.² Ő az első s majdnem egyetlen magyar, ki
Szibériáról bővebben írt.

Sokkal igénytelenebb ennél Kalatai Ferencz (szül. 1722.
okt. 1-én, meghalt 1795. jun. 29-kén) utóbb váradai püspök, Itine-
rariuma, melyben 1780. május 18-kán Bródyban a Katalin czárnő
látogatására induló II. József kíséretében megkezdett s aug. 7-kén
Lembergben bevégzett oroszországi útját báró Reviczkyhez aug.
23-kán intézett latin levél alakjában vázolta. Irata nem ismeretlen
a magyar közönség előtt.³

¹ „Nro 292. — 4° lat.“ Említi Haan: Bél Mátyás életr., 63. lap.

² E helyütt az adatok a két Ebeling által angolból fordított könyvből
(Des Grafen M. A. v. Benyovszky Begebenheiten und Reisen. Hamburg, 1791.
Két kötet) vannak kifegyezve. A szibériai napló az I. kötet, 85—280. lapon
foglal helyet.

³ Először kiadta Keresztury Alajos (Hist. fund. episc. M.-Varad, II. r.
329. lap.) Magyarul pedig P. Thewrewk Miklós a Tud. Gyűjteményben (1823.
x. 27. l.) Megvan az aradi lyceum könyvtárában is (V. 2640. sz.) egy egykorú
másolata.

2 (f.)
A mai Oroszország északnyugati részének lakói, a lappok és finnek iránt, szintén ez időtájtban keltett figyelmet nálunk Sajno-
yics János jezsuita és csillagvizsgáló, ki midőn Heli Miksa kísé-
retében a Venusnak a nap előtt való elvonulását megfigyelni óhajt-
ván, Wardhusba Lappországon keresztül utazott, bizonyos rokon-
ságot talált a lapp és magyar szók között, mit ő Koppenhágában
1770-ben kiadott munkájában ugyanazonosságnak mondott.¹ Köny-
vének végén kiemeli, hogy e felfogás a hazai és külföldi irodalom-
ban nem új. Földrajzi értéke különben az egésznek voltaképp csak
abban áll, hogy a magyarok most már Finnország iránt is kezdtek
érdeklődni, ha nem volt is ilyökre a „finnyás-lapos atyafiság.“
Heli Miksa különben maga is írt egy munkát „Expositio litteraria
ad polum arcticum“ czímmel, mely azonban kéziratban maradt,²
a mit annál inkább sajnálnunk kell, mert Finn-, Lapp- és Norvég-
ország helyrajzi viszonyairól, a lappok eredetéről, testalkatáról,
ruházatáról, lakásairól, élelmi szereiről stb. is értekezik benne.³

18)
Orlay János 1791-ben a Balti-Tengeren át oly czélból ment
Szent-Pétervárra, hogy a magyaroknak Oroszországban levő roko-
nai után kutasson Bejárta Lapp- és Finnországot, a Kaukázust és
Ural-hegységet, s — a mint állítja — mindenütt a magyarság nyo-
mait látta. A Volga, Kaukázus és Káspi-Tenger közt levő vidéken
Magyar-város romjait szemlélte, a Török-folyót s más helyeket,
mint Mozdokot, Irtist, Kőbányát, a mit az oroszok Kubáynak hí-
nak. Mivel azonban itt kitünő bányák vannak, mai neve a magyar-
nak csak elferdítése. Az Ural-hegységet most is Uralának hívják,
vagy Úr-aljának, a magyar Hegyalja módjára. Maguk az oroszok
Juhorskija, vagy Uhorskia Hori, azaz Magyar-Hegyek gyanánt ismerik.
Az Ural-hegység körül lakó uritsiek magyar nyelven be-
szélnek⁴ stb. A beköszöntő XIX. században íróink általában véve
csak annyiban méltányolták Oroszországot, amennyiben ott eleink
hazáját, sőt testvéreinket kereshették. — Obernyik László pl.

¹ Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. II. kiadás: Nagy-Szombat, év nélkül. 4r. 132. lap.

² Természettud. Közlöny, 1869. I. 341.

³ Szinyei, Irodalmunk Története 1711—1772. (Budapest, 1876. — 113. l.) Azóta a finnek nálunk napirenden vannak, lapok és folyóiratok szívesen és néha behatóan ismertetik őket és hazájokat. Dr. Szinyei József könyve (Az ezer tó országa. — Budapest, 1881.) igen kedves leírást ad Finnországról.

⁴ Schedius: Zeitschrift von und für Ungarn (Pest, 1803. — IV. 134. Or-
laynak Tertina Mihály váradi tanárhoz 1803. jul. Szent-Pétervárról írt latin
levele)

1821-ben nagy lelkesedéssel és sok helyismerettel írt a Jekaterinoslavból hozzánk vándorolt Kotoraw vagy keserű Ivánról, kinek beszédét jól megérthette.¹ Úgy látszik, megfeledezett róla, hogy az 1751-ben kivándorolt maros-tiszamenti határőröknek egy része éppen Jekaterinoslav vidékén telepedett le s hogy akkor a Magyarországból Oroszország felé való kivándorlást rendelettel kellett korlátozni.

Folyóiratainkban elszórva nem egy derék cikket találunk Oroszországról.² Az önállóan megjelent művek közül a legjelesebbek közé tartozik Lassú Istvántól (1797—1852) az orosz birodalom statisztikai, geographiai és történelmi leírása (Pest, 1827.); Korpónay János főhadnagytól (1818—1881) az orosz álladalom és Krakó-köztársaság hadi földleírása.³ Nem is említve Fényes Eleknek e részben nem igen sikeres tevékenységét,⁴ azt kell hinnünk, hogy a közönség alig érzi szükségét Oroszország rendszeres leírásának; pedig életbevágó érdekeink egészen másról tanuskodhatnak. Ez időszertint Oroszországról a magyar nyelven megjelent leírások közül legjobbnak és legterjedelmesebbnek Mackenzie-Wallace Russiáját kell tartanunk, melyet angolból Szentkirályi Mór fordított le.⁵ Iskoláink sem helyeznek oly súlyt ezen földrajzi ismereteknek fontosságára, mint az kívánatos volna. Középiskoláink 1—2 órán kimeríteni vélik e tárgyat. Míg az orosz katonai intézetekben 1879. őszén elrendelték az osztrák-magyar monarchia földrajzának tanulmányozását, addig a budapesti egyetemen — tudtomra — Hunfalvy János volt idáig az egyetlen, ki az 1878/79. tanév második felére az európai és ázsiai orosz birodalomról előadást hirdetett. — Közönségünk nagyobb része csak úgy ismeri a

¹ Czikke: Tudom. Gyűjt. 1821. — IV. 117—126. l.

² Krimia Balajthy Józseftől (Tudom. Gyűjt. 1829.) Pohunus népről az orosz birodalomban. (M. Akad. Ért. 1840.) Szentpéterváriak Molnár Jánostól (Magyar könyvesház, 1798). Az oroszországi Magyarországról (Sándor István Sokféléje, 1795). A russinok Kazinczy Gábertól (Új M. Muzeum, 1855). Oroszországnak és az északi Skandináviának népesedése Hunfalvy Páltól (Nyelvtud. Közl. 1873.) Az oroszok fő néptörzsei Hunfalvy Jánostól (Budapesti Szemle, 1878). stb. A Földrajzi Társulat Közleményeiben (1873—1882) Bálinth Gábor, Déchy Mór, Vámbéry Ármin, Hunfalvy János és Laky Dániel főképp Oroszországnak ázsiai birtokairól értekeztek.

³ Pest, 1845. — 8r. VIII., 192. és 2. lap. — 2 térképpel.

⁴ A török-orosz harc európai és ázsiai színhelyének részletes leírása. Bécs, 1854. — 8r. 47 lap — Az orosz-török háború stb. Vázlatokkal. Bécs 1854. — N 8r. 576 lap stb.

⁵ Két kötet. Budapest, 1878. — 8r. 395 és 392 lap.

hatalmas államot, a hogy arról képes és más lapjaink a napi eseményeknek kapcsán tájékoztatják. E részben egész méltánylattal emlékezhetünk meg a Vasárnapi Ujságról, mely nem ritkán eredeti tudósításokkal örvendezteti meg olvasóit¹

20.) Egyes hazánkiai mint utazók szereztek maguknak érdemeket. Reguly Antal 1839 ben kelt útra Oroszország felé s bejárván Finnországot, hosszasan időzött Szentpétervárott, honnan 1843. okt. 9. indult Szibériába. Moszkván, Nisni-Novgorodon s Kazánon keresztül jutva, decz. 14-kén az Uralon is átkelt és hosszasan időzött a vogulok és osztyákok közt. Visszatérve, Kazánban két évet töltött, majd a fővárosba ment, hol útjának leírásába fogott s 16 lapon az északi Uralnak térképét körülbelül 1350 km. területről oly sikerülten készíté el, hogy azzal, — az oroszoknak önbeismerése szerint — „Oroszország föld- és néprajzában egy terra incognitának felfedezője lett.“ Graefenbergben és Berlinben való tartózkodása után 1848-ban hazatért Pestre, hol a kormány őt az egyetemi könyvtár őrévé nevezte ki. 1858. aug. 23-kán csak 39 éves korában történt halála után iratainak rendezésére Hunfalvy P. vállkozott.²

21.) Jerney János (1800—1855), kevesebb szerencsével járt, mint „Éjszak Kőrösije“, Reguly, azonban ő is érdemes munkát végzett, midőn a régi magyarok lakóhelyeinek fölkeresésére indult. 1844. és 1845-ben bejárta Moldva-Oláhországot, a hajdani Etelközt, Lebediast s egészen Taganrogig jutott, honnan azonban, mivel kutatásait az orosz kormány nem jó szemmel nézte, 1845. tavaszán hazatért s útjának eredményéről 1851-ben két kötetes munkával számolt be.³ Apróbb értekezésekkel azután is visszavisszatért a tárgyra.

Vámbéry Ármin (szül. 1832.) azért indult keletre, hogy kinyomozza, az altáji nyelvcsaládnak finn-, vagy tatár ágához tartozik-e nyelvünk? 1863-ban Gömüstepénél — a Kaspi-Tenger délkeleti részében — lépett partra, hogy a ma már jobbadán orosz Turkesztánt beutazza. Khivát, Bokharát és Szamarkandot bejárva, Heráton, Teheránon és Konstantinápolyon át tért vissza Pestre. Útleírása Londonban mindjárt az első nap több ezer példányban

¹ A Függetlenség című napilapnak egy idő óta Ekaterinburgból sok érdekes ethnographiai stb. dolgot ír Berger Vilmos.

² Életr. Sági Lajostól. Athenaeum, 1874. — 915—920. hasáb.

³ Keleti utazás a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. Két kötet, 4. r. Pest, 1851. — IV, 329 és IV, 316. lap 3 könyomatu ábrával és 1 térképpel.

kelt el s annak magyar eredetijéből is két kiadás fogyott már el, a mi nálunk ugyancsak nagy szó. 1864 óta a budapesti egyetemen a keleti nyelvek tanára s nyelvünkön és más nyelveken azóta is egész sorát adta az ázsiai — részben orosz fennsőség alatt élő — népekre vonatkozó tanulmányoknak, melyek az orosz kormánynak már nem egy kellemetlen órát okoztak.¹

Igen érdemes munka Hunfalvy Pál utazása a Balti-Tenger vidékein² s Bálinth Gábor jelentése Oroszországban és Ázsiában tett útjáról,³ melyen őt a pétervári kormányon kívül a magyar akadémia is támogatta.

Mezőkövesdi Ujfalvy Károly, jelenleg párisi tanár, Oroszországban, Szibériában és Turkesztánban tett utazásait francia nyelven írta le;⁴ ez maig sincs meg nyelvünkön, míg 1880. évi utazását — legalább bő kivonatban — a Vasárnapi Ujság ismertette. — Genetz Arvid 1879. május 5-én a magyar akadémiában mint vendég tett jelentést a Jegestenger partvidékein (Orosz-Lapplandban) tett utazásáról. — Chyzer Kornél „Északon“ címmel közölte orosz- és svédországi élményeit. Az ő modorában, a lapokban elszórva, most már nem egy, hosszabb-rövidebb leírás jelenik meg, melyeknek, ha szorosan véve nincs is tudományos becsök, az a hasznuk mégis megvan, hogy az orosz népelet és az egyes vidékek iránt felkeltik a magyar olvasók figyelmét, ép úgy, mint a hogy pl. Rózsahegy Aladár az asztrakháni pestis-járvány (1878—1879) leírásával együtt a járvány színhelyét is megismertette. Ha csak „per tangentem“ történnek is ily ösmeretetések, mindenesetre meg van földrajzi jogosultságuk. Mert közönségünk még most is kényelmesebbnek tartja, hogy Verne, vagy épen Dumas és az orosz írók regényeiből vegyen tudomást Éjszak ez óriás államának és népének viszonyairól.

Örömmel fogadnám, ha az adatoknak ismertebb volta következtében kivált a legújabb korra nézve csak általánosságban tett jegyzeteimet olvasóim kiegészíteni szíveskednének.

DR. MÁRKI SÁNDOR

¹ Legújabban »A magyarok eredete« című nagy fontosságú munkájában szól megint e tárgyról.

² Két kötet Pest, 1871. — 8. r. XII, 427, és VII, 454. lap.

³ Pest, 1873. — 8. r. 52. lap.

⁴ Expedition scientifique Française en Russie, en Sibirie et dans le Turkestan. Paris, 1879. — N. 8r., XVI. és 208. lap.